

Vpogled v Hieronimova učna leta in njegova srečevanja z antičnimi poganskimi pisci

*Matej Hriberšek**

Izvleček

V prispevku so sumarno predstavljena nekatera dejstva, povezana z vplivom antičnih poganskih piscev na izobraževanje, jezik in delo svetega Hieronima. Glede njegovih začetkov in prvih srečevanj s klasičnimi pisci poganske antike, ki so vezani na šolanje v Rimu v šoli Elija Donata, enega od poznejših najodmevnejših imen na področju latinske slovnice, ostaja veliko odprtih vprašanj. Kljub nespornim dejstvom, da so poganski pisci v Hieronimovem delu pustili neizbrisen in dokazljiv pečat, ostaja še vedno odprto in neodgovorjeno vprašanje, ali so navedbe, aluzije in reminiscence, ki jih najdemo raztresene vseprek v njegovem opusu, rezultat zavestne uporabe antičnih poganskih piscev in njihovih del, ali pa so se ti s svojimi izdelki in s svojim jezikom prek izobraževanja, ki je še temeljilo na prebiranju njihovih del, skorajda nezavedno integrirali tudi v Hieronimov jezik.

Ključne besede: Hieronim, pozna antika, poganski pisci, rimska književnost, grška književnost

* Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za klasično filologijo

Uvod

Vprašanje vpliva antičnih poganskih piscev na Hieronimov opus je izjemno široka in raznotera tema. In v končni fazi pripelje do nekaterih povsem nepričakovanih spoznanj, ki so lahko ob siceršnji podobi Hieronima v naši zavesti precej presenetljiva. Nekoliko zavajajoč je prvi vtis, ki ga dobimo ob branju Hieronimovih del, močneje zaznamovanih z vsebinami in navedbami iz poganske antike, češ da je Hieronim velik poznavalec antične književnosti in kulture. A to drži le deloma. Ta prispevek je kratek vpogled v Hieronimova srečevanja z antičnimi poganskimi pisci in s tem v obsežno in zahtevno tematiko vpliva antičnih klasikov na cerkvene pisce, še zlasti Hieronima, osnova zanj pa so tri pionirska dela za to tematiko: na osnovi doktorske disertacije pod enakim naslovom izdana razprava *Hieronymus quos noverit scriptores et ex quibus hauserit* Emila Lübecka (Aemilius Luebeck), ki je izšla v Leipzigu leta 1872, monografija *Latin Fathers and the Classics. A Study on the Apologists, Jerome, and other Christian Writers* švedskega filologa Haralda Hagendahla, objavljena v Göteborgu leta 1958, in monografija *Les lettres grecques en Occident de Macrobe à Cassiodore* Pierra Courcella, izdana v Parizu leta 1948 (2. izdaja), ter njen angleški prevod *Late Latin Writers and Their Greek Sources* (prevajalec Harry E. Wedeck), ki je izšel leta 1969 v Cambridgeu.

Izobraževanje doma

O Hieronimovem¹ izobraževanju v rodnem Stridonu ne vemo ničesar; o

1 Za splošno predstavitev Hieronimovega življenja in dela, pogosto dopolnjeno tudi s predstavitvijo njegovega odnosa do poganske antike, gl. Ackroyd, Evans, *The Cambridge History of The Bible*, Volume 1, 510–540; von Albrecht, *Geschichte der römischen Literatur*, 1415–1428; Altaner, *Précis de patrologie*, 332–342; Altaner, Stuiber, *Patrologie*, 394–404; Aquilina, *The Fathers of the Church*, 177–185; Bardenhewer, *Geschichte der altkirchlichen Literatur*, 605–656; di Berardino, Quasten, *Patrology*, Volume IV, 212–246; Berschin, *Griechisch-lateinisches Mittelalter*, 59–75; Colish, *The Stoic Tradition from Antiquity to the Early Middle Ages*, II, 70–91; Colish, *Medieval Foundations of the Western Intellectual Tradition, 400–1400*, 21–24; Cutts, *Saint Jerome*; Dekkers, Gaar, *Clavis patrum Latinorum*; Dihle, *Greek and Roman Literature of The Roman Empire, passim*; Drobner, *The Fathers of The Church*, 339–350; Fontaine, *La littérature latine chrétienne*, 77–89; Garrison, *The Graeco-Roman Context of Early Christian Literature*, 19–26, 29; Gribomont, »Girolamo.« *Patrologia*, Vol. III, 203–233; Gribomont, »Girolamo (ca. 347–419)«, st. 262–268; Gribomont, »Jerome (ca. 347–419)«, 398–401; Grützmacher, *Hieronymus*; Hagendahl, Waszink, »Hieronymus«, st. 117–139; Jay, »XIII. Jerome (ca. 347–419/420)«, 1094–1133; Kamesar, *Jerome, Greek Scholarship and the Hebrew Bible*; Nautin, »Études de chronologie hiéronymienne (393–397)«; McHugh, »Jerome (ca. 347–419/20)«, 606–608; Moreschini, *Storia del pensiero cristiano tardo-antico*, 711–720; Moreschini, *Storia della filosofia patristica*,

družini je znanega malo, verjetna pa je domneva, da je bila družina razmeroma premožna in ena od vplivnejših.² Ali je bila njegova vzgoja v otroštvu prepričana do jiljam, varuškam in varuhom ali pa so zanj skrbeli starši,³ ni znano, čeprav sam navaja:

memini me puerum cursasse per cellulas servulorum, diem feriatum duxisse lusibus, et ad Orbilium saevientem de aviae sinu tractum esse captivum
 »[...] spominjam se, da sem kot deček tekal po sobah sužnjev, da sem praznične dni preživljal ob igri in iz babičinega naročja pristal pri jeznem Orbiliju [...]«⁴

Ali je omenjeni Orbilij resnična oseba, Hieronimov učitelj, ki pri vzgoji po zgledu strogega učitelja pesnika Horacija ni skoparil z udarci, ni znano. Goto-vo je bil Hieronim v domačem okolju deležen tudi začetne izobrazbe: spoznavanja črk, učenja zlogov, besed in stavkov ter pisanja v družbi svojega vrstnika Bonoza (*Bonusus*)⁵ iz bogate in ugledne stridonske družine.⁶ In družini obeh sta bili dovolj premožni, da sta lahko svojima sinovoma omogočili tudi nadaljevanje izobraževanja v Rimu.⁷

350–383; Moreschini, Norelli, *Manuale du letteratura cristiana antica greca e latina*, 372–383; Moreschini, Norelli, *Handbuch der antiken christlichen Literatur*, 422–434; Rand, *Founders of the Middle Ages*, 102–134; Rebenich, *Hieronymus und sein Kreis*; Rebenich, *Jerome*; Schanz, *Geschichte der römischen Litteratur bis zum Gesetzgebungswerk des Kaisers Justinian*, 429–498; Sigüenza, *The Life of Saint Jerome*; Simonetti, Prinzivalli, *Letteratura cristiana antica*, 876–939; Taylor, *The Medieval Mind*, 3–109; Tixeront, *A Handbook of Patrology*, 253–259; Valenčič, *Sveti Hieronim – mož s Krasa*; Williams, *The Monk and the Book*; Young, Ayres, Louth, *The Cambridge History of Early Christian Literature*, 318–327.

- 2 O Hieronimovem rodnem Stridonu gl. Valenčič, »Sveti Hieronim – mož s Krasa«, 13–18, 59–154.
- 3 O vzgoji in izobraževanju v antičnem Rimu in njegovih posameznih stopnjah gl. Bloomer, *The School of Rome*; Bonner, *Education in Ancient Rome*; Christes, Klein, Lüth, *Handbuch der Erziehung und Bildung in der Antike*; Frasca, *Educazione e formazione a Roma*; Marrou, *Histoire de l'éducation dans l'Antiquité*, 339–471; Marrou, *A History of Education in Antiquity*, 309–438.
- 4 Hieronim, Sagadin, *Proti Rufinu* 1, 30. Prim. tudi Nugent, »Patristics and Pedagogy: Jerome and Augustine«, 3–7.
- 5 Grützmacher, *Hieronymus*, 111–113.
- 6 Hieronim, *Pisma* 3.4–5 (Rufinu).
- 7 O kronologiji Hieronimovih zgodnjih let gl. tudi Berger, Fontaine, Lebrecht Schmidt, *Die Literatur im Zeitalter des Theodosius (374 – 430 n. Chr.)*, *passim*, še zlasti 353–387, 450–475, 481–489, 509, 538, 540–542, 552–561, 583–592; Booth, »The Date of Jerome's Birth«, 346–353; Booth, »The Chronology of Jerome's Early Years«, 237–259; Cain, *The Letters of Jerome*; Cain, Lössl, *Jerome of Stridon*; Cavallera, *Saint Jérôme: sa vie et son œuvre I*, *passim*; Grützmacher, *Hieronymus*, 1, 1–298; Kelly, *Jerome*, 1–128; Largent, *Saint Jérôme*; Moricca, *San Girolamo*; Rebenich, *Jerome*, 1–40.

Rim

V Rimu se je njegovo izobraževanje nadaljevalo pri gramatiku.⁸ Leta 354 se je skupaj s svojima sovrstnikoma Bonozom iz Stridona in Rufinom iz Akvileje ter s sinovi iz številnih pomembnih rimskih družin začel šolati pri najuglednejšem rimskem gramatiku: Eliju Donatu. Osebnost tega Hieronimovega učitelja, sicer najbolj znanega rimskega slovnika, je še vedno neznanka kljub njegovemu poznejšemu pomenu in odmevu njegovega dela v srednjem veku. Zanesljivih dejstev o njem je malo; dejstvo je, da je sredi 4. stoletja v Rimu deloval kot gramatik (slovníčar) in pozneje kot retor; da Hieronim sam navaja, da je bil njegov učitelj⁹ in da mu je pripisal izrek: *Pereant qui ante nos nostra dixerunt*.¹⁰ Donata sicer poznamo kot avtorja nekaj strokovnih del s področja jezikoslovja in književnosti; je pisec nepopolnih komentarjev h komediografu Terenciju (ohranjen v predelavi, nastali na podlagi drugih komentarjev) in k Vergiliju, biografskega dela z naslovom *Vergilijev življenjepis (Vita Vergilii)* ter slovnicega priročnika z naslovom *Ars grammatica* ali *Ars Donati*. Prva knjiga te slovnice, imenovana tudi *Ars minor (Mala slovnica)*, je nekakšen tečaj osnov latinščine, ki v obliki vprašanj in odgovorov obravnava osem besednih vrst (*de partibus orationis*) in je bila namenjena pouku mlajših; drugi del, ki obsega knjige 2–4 in je bil namenjen splošnemu bralstvu ter imenovan tudi *Ars maior (Velika slovnica)*, pa prinaša izčrpno ponovitev *ars minor* z nekaterimi dodatnimi poglavji, ki jih danes uvrščamo na področje glasoslovja, metrike, skladnje in stilistike, dopolnjujejo pa jo tudi citati iz klasičnih avtorjev, še zlasti iz Vergilija.¹¹

Namen Donatove slovnice je bil tistim, ki se ukvarjajo z latinskim jezikom, dati pregleden učbenik, s pomočjo katerega se bodo naučili aktivno uporabljati

8 Gl. Bonner, *Education in Ancient Rome*, 47–64; Christes, Klein, Lüth, *Handbuch der Erziehung und Bildung in der Antike*, 95–96, 104–106.

9 Hieronim, Sagadin, *Proti Rufinu* 1.16: »in komentarje k Terenciju, ki jih je sestavil moj učitelj Donat, podobno tudi k Vergiliju«.

10 Hieronim, *Komentar k Pridigarju* 1.9.

11 O Donatu gl. von Albrecht, *Geschichte der römischen Literatur*, 1261–1262; Beck, *Zur Zuverlässigkeit der bedeutendsten lateinischen Grammatik*; Brugnoli, »Donato e Girolamo«; Brugnoli, »Donato, Elio«; Cabrera, *Donatus et eius commentatores*; Chase, *The ars minor of Donatus*; Gatti, »Donatus 3. Aelius Donatus«; Jeudy, »Donatus, Aelius«; Kaster, *Guardians of Language*, 139–168 *passim*, 275–278; Lammert, *De Hieronymo Donati discipulo*; Petrilli, »Donatus Aelius, 4th century C. E.«; Schmidt, »Aelius Donatus«; Schmitt, »Die Ianua (Donatus)«; Schönberger, *Die Ars minor des Aelius Donatus*; Schönberger, *Die Ars maior des Aelius Donatus*; Berger, Fontaine, Lebrecht Schmidt, *Die Literatur im Zeitalter des Theodosius (374 – 430 n. Chr.)*, 27, 55, 60, 152–157, 159–166, 169–200, 202, 207, 220, 231, 258, 345, 465, 487, 527, 529, 582.

latinski jezik. Delo ni obsežno, ne ukvarja se z zgodovino jezika, ne sklicuje se na starejše avtoritete, namenoma teži h kratkosti in se omejuje na najnujnejše. Je tipičen primer šolskega priročnika, ki ponuja sintezo obstoječega vedenja o osnovah latinskega jezika. Že v antiki so ga imenovali *Dvojna slovnica* (*Ars duplex*). Poznejši antični slovničarji so Donatovo slovnico opisovali z zelo pohvalnimi besedami, veliko so jo uporabljali in povzemali (npr. Priscijan, Kasiodor, Izidor Seviljski); od 5. stoletja naprej so se pogosto omejili zgolj na to, da niso pisali svojih slovnic, ampak komentarje k Donatu. V srednjem veku so pri pouku uporabljali *Ars minor*, od *Ars maior* pa 3. del (poglavja od 16 naprej), zato je znaten del *Ars maior* utonil v pozabo; kadar pisci navajajo Donata, imajo v mislih *Ars minor*. Slovnica je bila zelo priljubljena že v svojem času pa tudi pozneje v srednjem veku; dokaz za to je tudi ogromno ohranjenih rokopisov (skorajda ni srednjeveške knjižnice brez Donata), med katerimi pa je veliko tekstovnih razlik, ker so različni pisci dodajali komentarje, pravila, primere ipd. Pozneje je bila slovnica združena v eno knjigo pod enakim naslovom (tj. *Ars*); skozi ves srednji in nato velik del novega veka je bila v Zahodni Evropi eden glavnih učnih pripomočkov za učenje latinskega jezika, Donat pa je skupaj s Priscijanom postal eden od dveh slovničnih klasikov in sinonim za latinsko slovnico.¹² Vpliv Donata in njegove šole je viden tudi v tem, da se je Hieronim pozneje pogosto ukvarjal s slovničnimi vprašanji in vprašanji slovnične pravilnosti, npr. z rabo različnih besednih prijemov, kot so pleonazmi¹³ ali antifraze,¹⁴ pa seveda z zahtevnimi prevajalskimi vprašanji, ki so bila povezana z njegovim prevodnim opusom.

A bolj kot slovnica ga je pritegnila književnost. Nedvomno je pouk pri Donatu vključeval intenzivno branje in razlago del številnih antičnih rimskih piscev, tako pesnikov kot proznih piscev.¹⁵ V njegovem spisu *Proti Rufinu* najdemo segment nabora piscev, ki so bili zanesljivo del redne lektire v Donatovi šoli:

- 12 Gl. Holtz, *Donat et la tradition de l'enseignement grammatical*; Holtz, »Aelius Donatus (um die Mitte des 4. Jahrhunderts n. Chr.)«.
- 13 Hieronim, *Komentar k Danijelu 11: filiam autem feminarum per πλεονασμόν vocat, ut est illud poeticum: sic ore locuta est pro sic locuta est.*
- 14 Hieronim, *Proti Vigilanciju 1: Exortus est subito Vigilantius, seu verius Dormitantius.*
- 15 Za natančnejši oris vpliva latinskih piscev na Hieronima gl. Antin, »Jérôme antique et chrétien«, 35–46; Ellspermann, *The Attitude of the Early Christian Latin Writers toward Pagan Literature and Learning*; Grützmacher, *Hieronymus*, 1, 113–134; Hagendahl, »Jerome and the Latin Classics«, 216–227; Hagendahl, *Latin Fathers and the Classics*, 91–330; Luebeck, *Hieronymus quos noverit scriptores et ex quibus hauserit, passim*; Pease, »The Attitude of Jerome towards Pagan Literature«, 150–167; Rädle, »Transfer in der lateinischen Literatur von der Spätantike bis zum 11. Jahrhundert«, 211–233; Ronnenberg, *Mythos bei Hieronymus*, 59–64.

»Beri Ciceronove knjige Hereniju, njegove *Retorike*. Toda ker pravi, da je ti dve deli dal iz rok nedodelani in v grobi obliki, raje razvij tri zvitke njegovega dela *O govorniku*, v katerem skozi njuno razpravo predstavi najspretnjša govornika tistega časa: Krasa in Antonija. Ali pa beri *Govornika*, ki ga je že v starosti napisal Brutu. [...] Mislim, da si kot deček bral Asperjeve komentarje k Vergiliju in Salustiju ali Vulkatijeve k Ciceronovim govorom, Viktorinove k njegovim dialogom in komentarje k Terenciju, ki jih je sestavil moj učitelj Donat, podobno tudi k Vergiliju, in druge komentarje različnih avtorjev, recimo k Plavtu, Horaciju, Perziju in Lukanu.«¹⁶

Brali so torej Plavta,¹⁷ Terencija,¹⁸ Horacija, Vergilija,¹⁹ Perzija²⁰ in Lukana,²¹ med proznimi pisce našteje Kvintilijana,²² Cicerona,²³ Frontona²⁴ in Plinija Mlajšega²⁵ oziroma izrecno pravi, da se je učil »Kvintilijanove umske ostrine, Ciceronovih govorniških veletokov, Frontonove resnbnosti in Plinijeve lahkotnosti«. ²⁶ Tretja skupina piscev, ki jih izrecno omenja in jih tudi mestoma navaja v svojih delih, pa so antični komentatorji, in sicer: komentator Vergilija in Salustija Emilij Asper,²⁷ komentator Ciceronovih govorov Volkacij (Vulkacij) Sedigit,²⁸ komentator Ciceronovih dialogov Gaj Marij Viktorin²⁹ ter Hieronimov učitelj Donat kot komentator Terencija in Vergilija.³⁰ Raziskave nakazujejo, da starejših rimskih pesnikov, kot sta Enij in Najvij, ni poznal ali

16 Hieronim, Sagadin, *Proti Rufinu* 1, 16.

17 Hagendahl, *Latin Fathers and the Classics*, 93, 144, 158, 171, 181, 201, 217, 246, zlasti 269–270.

18 Hagendahl, *Latin Fathers and the Classics, passim*, zlasti 270–274. Gl. tudi Cain, »Two Allusions to Terence, 'Eunuchus' 579 in Jerome«, 407–412.

19 Hagendahl, *Latin Fathers and the Classics, passim*, zlasti 240–245, 276–281, 304–307. Gl. tudi Cadwallader, »The Influence of Vergil on St. Jerome and on St. Augustine«, 170–175.

20 Hagendahl, *Latin Fathers and the Classics*, 102, 110, 113, 143, 145, 156, 180, 190, 195, 214, 230, 247, 250, 255, zlasti 284.

21 Hagendahl, *Latin Fathers and the Classics*, 186, 190, 230, 244, 252, 284, 325, 389.

22 Hagendahl, *Latin Fathers and the Classics, passim*, zlasti 197–201, 294–296. Gl. tudi Adkin, »The Ninth Book of Quintilian's 'Institutio oratoria' and Jerome«, 13–25.

23 Hagendahl, *Latin Fathers and the Classics, passim*, zlasti 174–177, 284–292, 347–377. Gl. tudi Adkin, »Cicero's 'Orator' and Jerome«, 25–39; Fiske, »Hieronymus Ciceronianus«, 119–138; Gilliam, »The Pro Caelio in St. Jerome's Letters«, 103–107.

24 Hagendahl, *Latin Fathers and the Classics*, 10, 254, 294.

25 Hagendahl, *Latin Fathers and the Classics*, 184, 186–187, 245, 324–325.

26 Hieronim, *Pisma* 125.12 (Menihu Rustiku).

27 Hagendahl, *Latin Fathers and the Classics*, 175, 275.

28 Hagendahl, *Latin Fathers and the Classics*, 175.

29 Hagendahl, *Latin Fathers and the Classics*, 175, 209, 222, 228, 237.

30 Hagendahl, *Latin Fathers and the Classics*, 175, 270, 311.

pa jih je poznal le posredno prek Cicerona; poznal je (čeprav nekoliko slabše) Ovidija,³¹ pa tudi Lucilija,³² Lukrecija,³³ Salustija (ni mogoče potrditi, ali v originalu ali prek komentatorjev),³⁴ domnevno Katula,³⁵ dalje Juvenala,³⁶ Apuleja³⁷ in druge. Že zgodaj se je v šoli seznanil z moralnimi sentencami rimskega pisca Publilija Sira,³⁸ ki so jih brali zaradi njihove poučne in vzgojne vrednosti. Tudi z deli filozofa Seneke Mlajšega³⁹ ter z znanstvenim opusom rimskega polihistorja Varona⁴⁰ se je srečal šele pozneje. Povsem odklonilen odnos pa je Hieronim pokazal do t. i. homerskih in vergilijanskih centonov (*Homerocentones*, *Vergiliocentones*), pesmi, ki so bile nekakšne »skrpanke« iz verzov, vzetih iz Homerja ali Vergilija ter razporejenih v novem zaporedju in s krščansko tematiko; tovrstne pesnitve so se mu zdele otročje in burkaške.⁴¹

Najpomembnejši literarni vzori, po katerih se je skušal zgledovati in jih tudi posnemati, pa so bili Ciceron,⁴² Vergilij⁴³ in Horacij,⁴⁴ še zlasti prva dva. Na osnovi teh je oblikoval tudi svoj slog in svoj jezik, s čimer je nesporno skušal posnemati Cicerona; čeprav se je jezikovna norma latinščine v nekaj stoletjih precej spremenila, je Ciceron še vedno ostal vzor, ki so ga posnemali in si prizadevali doseči ga. Ena od Hieronimovih slogovnih posebnosti se kaže prav v

31 Hagendahl, *Latin Fathers and the Classics*, *passim*, zlasti 390–392. Gl. tudi Tkacz, »Ovid, Jerome and the Vulgate«, 378–382.

32 Hagendahl, *Latin Fathers and the Classics*, 102, 274. Gl. tudi Herbert-Brown, »Jerome's Dates for Gaius Lucilius, Satyrarum Scriptor«, 535–543.

33 Hagendahl, *Latin Fathers and the Classics*, 274–276. Gl. tudi Opelt, »Lukrez bei Hieronymus«, 76–81.

34 Hagendahl, *Latin Fathers and the Classics*, *passim*, zlasti 292–294. Gl. tudi Adkin, »The Prologue of Sallust's 'Bellum Catilinae' and Jerome«, 240–241.

35 Gl. Adkin, »Catullus in Jerome?«, 408–424.

36 Hagendahl, *Latin Fathers and the Classics*, 156, 181, 284, 395. Gl. tudi Adkin, »Juvenal and Jerome«, 69–72.

37 Gl. Adkin, »Some Alleged Echoes of Apuleius in Jerome«, 66–75; Weingarten, »Jerome and the Golden Ass«, 383–389.

38 Hagendahl, *Latin Fathers and the Classics*, 156, 187, 269.

39 Hagendahl, *Latin Fathers and the Classics*, *passim*, zlasti 150–152, 297.

40 Hagendahl, *Latin Fathers and the Classics*, 114, 120–121, 130, 217, 323. Prim. tudi Hendrickson, »The Provenance of Jerome's Catalogue of Varro's Works«, 334–343.

41 Hieronim, *Pisma* 53.7 (Pavlinu iz Nole): *Quasi non legerimus, Homerocentonas, et Vergiliocentonas [...] Puerilia sunt haec, et circulatorum ludo similia [...]* »Mar nismo brali homerocentonov in vergiliocentonov [...] Otročje je in podobno burkam potujočih komedijantov [...]

42 Hagendahl, *Latin Fathers and the Classics*, *passim*, zlasti 174–177, 284–292, 347–377.

43 Hagendahl, *Latin Fathers and the Classics*, *passim*, zlasti 240–245, 176–281, 304–307.

44 Hagendahl, *Latin Fathers and the Classics*, *passim*, zlasti 281–283.

njegovih pismih, v katerih tako kot Ciceron v svojih pismih v latinsko besedilo pogosto vpleta grške izraze, besedne zveze ali cele stavke.⁴⁵ Pri Hieronimu moramo upoštevati tudi različne druge impulze, ki so vplivali na njegov slog in jezik: vpliv krščanskih piscev, grščine, hebrejščine, strokovne terminologije itd. Eduard Norden je v svojem monumentalnem delu o antični umetni prozi Hieronima označil »za najbolj učenega krščanskega latinskega pisca, ki mu je uspelo s poganskimi pisci antike vzpostaviti tako intimen odnos kot nikomur drugemu«; mu pa poočita, da je tako kot njegovi sodobniki pogosto bombastičen in okrašen in da vsebinsko piše kot kakšen retor, da je tako pri hvali kot pri graji nezmeren, kakor mu pač ustreza, da je v utemeljevanju sofisticen in da se v svojem slogu ni otresele patetičnosti.⁴⁶ Pa vendar: Hieronimov jezikovni slog je razmeroma lahek in neobremenjen, besednjak je bogat in rad posega po že pozabljenih, starejših in pesniških izrazih. Zato skupaj z Laktancijem velja med krščanskimi pisci za najboljšega latinskega stilista.⁴⁷

Po končani gramatikalni šoli se je Hieronim skladno z učnim načrtom svojega časa začel posvečati retoriki,⁴⁸ kdo je bil njegov učitelj retorike, ni znano, dejstvo pa je, da je bila retorika v Hieronimovem času posebna. To ni bila več politično angažirana retorika, ki bi v političnem življenju Rima imela pomembno vlogo, ampak je bila tipična šolska retorika, ki so se jo učili v obliki kontroverzij in svazorij, izumetničenih govorniških vaj s področja sodnega ter svetovalnega govorništva, ki so temeljile na izmišljenih primerih iz sodne prakse, politike in vsakdanjega življenja.⁴⁹ Čeprav so te govorniške vaje na neki način sicer oblikovale Hieronimov govorniški slog in osebni nastop posameznikov, pa so bili

45 Prim. tudi Berschin, *Griechisch-lateinisches Mittelalter*, 65.

46 Norden, *Die antike Kunstprosa*, II, 650–651.

47 O Hieronimovem jeziku gl. Denecker, »Language Attitudes and Social Connotations in Jerome and Sidonius Apollinaris«, 393–421; Del Ton, »De latino scribendi genere sancti Hieronymi«, 167–174; Goelzer, *Étude lexicographique et grammaticale de la latinité de Saint Jérôme*; Harendza, *De oratorio genere dicendi, quo Hieronymus in epistulis usus sit*; Hritz, »St. Jerome, the Christian Cicero«, 230–231; Kitchin, »The Literary Influence of St. Jerome«, 165–172; Lammert, *De Hieronymo Donati discipulo*; Paucker, *De latinitate b. Hieronymi*; Paucker, »De particularum quarundam in latinitate Hieronymi usu observationes«, 556–566; Rebenich, »Jerome: The ‚Vir Trilinguis‘ and the ‚Hebraica Veritas‘«, 50–77; Sajovic, »Preliminary Remarks on the Latin of Jerome«, 93–112; Wiesen, *St. Jerome as a Satirist: A Study in Christian Latin Thought and Letters*.

48 Gl. Grützmacher, *Hieronymus*, 118–125; Marrou, *Histoire de l'éducation dans l'Antiquité*, 412–421; Marrou, *A History of Education in Antiquity*, 381–490.

49 Clarke, Berry, *Rhetoric at Rome: A Historical Survey*, 100–157; Dominik, Hall, *A Companion to Roman Rhetoric, passim*; Kennedy, *The Art of Rhetoric in the Roman World: 300 BC–AD 300*, 553–642.

njihovi rezultati večinoma negativni: zaznamovala jih je pretirana patetičnost, retorično preobilje, manipulacija, laži in spodbujanje žolčnosti zaradi osnovnega namena: na vsak način in z uporabo slehernih sredstev doseči zmago. Tudi pri Hieronimu so te vaje pustile sledi, ki se jih je pozneje zaman skušal otresti.⁵⁰

Grški pisci in Hieronim

Hieronimov odnos do grške antike, do grške književnosti in grških piscev je precej drugačen kot njegov odnos do rimskih piscev.⁵¹ Z osnovami grščine se je najbrž sicer seznanil že v šoli v Rimu v sklopu svoje retorične izobrazbe,⁵² poglobljeno znanje pa si je pridobil šele po letu 373 v Antiohiji,⁵³ ko je živel na območju, kjer je bila grščina pogovorni jezik; kot navaja Rufin, menda prej ni znal grško, tako kot tudi Rufin ne.⁵⁴ Čeprav je bil za jezike nadarjen in je v Antiohiji prebiral grške filozofske spise in komentarje nekaterih filozofov in komentatorjev, na primer Porfirija⁵⁵ in Aleksandra iz Afrodiziade,⁵⁶ pa je trajalo zelo dolgo, da je grščino govoril tekoče. Njegovo ukvarjanje z grščino je povezano z obdobji njegovega bivanja v nekaterih grških kulturnih središčih na Vzhodu. Po vrnitvi v Jeruzalem leta 389 je grščino obvladal tako dobro, da je v njej lahko pridigal;⁵⁷ postala je tudi orodje njegovega izražanja in zaznamovala njegov jezikovni izraz. Pogosto si je iz grščine izposojal besede, za katere v latinščini ni našel ustreznega ekvivalenta, največkrat prislove in prislovne izraze, s katerimi je označeval pomenske odtenke odlomkov v Svetem pismu, ter nekatere samostalnike za določene retorične figure. Grške besede je dostikrat vključeval v svoje homilije, zlasti pa v svoja pisma, včasih celo cele stavke, še

50 Gl. *Komentar k pismu Galačanom* 1.2.2: *aliquoties cum adolescentulus Romae controversias declamarem et ad vera certamina fictis me litibus exercerem, currebam ad tribunalia iudicum et disertissimus oratorum tanta inter se videbam acerbitate contendere, ut omissis saepe negotiis in proprias contumelias certerentur et ioculari se invicem dente morderent.*

51 Gl. zlasti Courcelle, *Late Latin Writers and Their Greek Sources*, 48–130; Hagendahl, *Latin Fathers and the Classics, passim*; Luebeck, *Hieronymus quos noverit scriptores et ex quibus hauserit, passim*; McDermott, »Saint Jerome and Pagan Greek Literature«, 372–382.

52 Prim. Hieronim, *Pisma* 49.13 (Pamahiju).

53 Prim. tudi Grützmacher, *Hieronymus*, 1, 125.

54 Gl. Rufin, *Zagovor proti Hieronimu* 2.9: *Antequam converteretur, mecum pariter et litteras Graecas et linguam penitus ignorabat.*

55 Hieronim, *Pisma* 50.1. (Domnionu). Prim. Hagendahl, *Latin Fathers and the Classics*, 147–150, 178–179, 224–226.

56 Hagendahl, *Latin Fathers and the Classics*, 159, 179.

57 Prim. *Homilija k psalmu* 143 1.

posebej, kadar je pisal izobražencem (na primer Pamahiju); pri tem se je zgle- doval po vzorniku Ciceronu, ki je grščino zlasti pogosto uporabljal v *Pismih Atiku*. Hieronim je grščino uporabljal tudi za definiranje filozofskih pojmov, ki jih po njegovem mnenju latinščina ni mogla dovolj jasno opredeliti.⁵⁸ Z zna- njem treh jezikov (latinskega, grškega in hebrejskega) je lahko suvereno zapi- sal, da vidi smisel svojega delovanja v tem, da se ukvarja s Svetim pismom in da latinsko govorečim sorojakom posreduje hebrejsko in grško erudicijo.⁵⁹ V po- vezavi z grščino pa je Hieronim oblikoval tudi svoj prevajalski nazor;⁶⁰ izrecno pove in odkrito prizna, da pri interpretiranju grških del ne prevaja dobesedno (*non verbum de verbo*), ampak po smislu (*sensum exprimere de sensu*), razen se- veda Svetega pisma, kjer pa je – kot omeni – »celo besedni red skrivnost«. ⁶¹ Za tak prevajalski pristop se je odločil zato, ker – kot navaja v uvodu k prevodu Evzebijeve *Kronike* – ima vsak jezik svoje posebnosti in prevajati dobesedno bi bilo jalovo početje, kakor če bi hoteli iz grščine v latinščino prevesti Homerja besedo za besedo.⁶² Skratka: Hieronim je nasprotnik dobesednega prevajanja.

Vendar analiza citatov iz grških piscev pokaže, da Hieronimovo poznavanje grščine, grške književnosti in kulture še zdaleč ni bilo tako dobro kot pozna- vanje rimske. Grščine nikoli ni znal res dobro pa tudi grško kulturo je, z izjemo cerkvenih piscev, poznal razmeroma slabo, čeprav je to skušal prikriti.⁶³ Del grških proznih piscev večinoma ni bral v izvorniku, ampak v prevodih; tako je na primer Platonov dialog *Protagora*, Ksenofontov spis *Hišno gospodarstvo* ter Demostenov govor *O vengu* in Ajshinov *Proti Ktezifontu* poznal samo v Ciceronovem prevodu.⁶⁴ Grške pesnike sicer omenja pogosto, a jih le redko navaja, pa še to ne izvornika, ampak posredno. Tako na primer velikokrat, zla- sti v pismih, navaja Homerja, vendar le poznejše latinske prevode, citate ali

58 Prim. Courcelle, *Late Latin Writers and Their Greek Sources*, 51–53.

59 Gl. uvod *K Jeremiji 3: [...] Scripturarum sanctorum explanationi insistere et hominibus linguae meae Hebraeorum Graecorumque eruditionem tradere.*

60 Movrin, *Fidus interpres. Zvest prevajalec*, 63–72.

61 Hieronim, *Pisma 57.5 (Pamahiju): Ego enim non solum fateor, sed libera voce profiteor, me in interpretatione Graecorum, absque Scripturis sanctis, ubi et verborum ordo mysterium est, non verbum de verbo, sed sensum exprimere de sensu.*

62 Hieronim, *Pisma 57.5: Quod si cui non videtur linguae gratiam in interpretatione mutari, Homerum ad verbum exprimat in Latinum. Plus aliquid dicam: eundem sua in lingua prosae verbis interpretetur: videbis ordinem ridiculum, et Poetam eloquentissimum vix loquentem.*

63 Courcelle, *Late Latin Writers and Their Greek Sources*, 58.

64 Prim. Hieronim, *Pisma 57.5 (Pamahiju); 106.3 (Suniju in Fretelu); 121.6 (Algaziji); Proti Rufinu 2, 26; Predgovor k Pentatevhu (Mojsesovim knjigam).*

priredbi;⁶⁵ navaja epika Hezioda, a ne njegovega imena,⁶⁶ citat pa si izposodi iz Klementa Aleksandrijskega; pozna pomembne grške zbarske, dramske in lirске pesnike, na primer Simonida, Pindarja,⁶⁷ Alkaja,⁶⁸ Stezihora⁶⁹ in Sofokla,⁷⁰ vendar očitno le po njihovem slovesu. Hieronim pozna in omenja nekatere najpomembnejše grške govornike, kot so Lizija, Hiperejd, Perikles, Demosten, Ajshin in Izokrat;⁷¹ med naštetimi je še največ vedel o Demostenu, vendar pa je očitno, da ni poznal njihovih govorov in da jih nikoli ni bral v izvorniku, ampak le v latinskem prevodu, o govornikih samih pa navaja podatke, ki jih najdemo pri rimskih piscih.

Hieronimov odnos do antičnih filozofov je dvojen, odvisen tudi od tega, komu namenja delo, v katerem filozofe omenja. Včasih izraža prezir do njih; tako sta na primer Aristotel in Platon vir vseh herezij; filozofi, ki so svojo pokončnost in zvestobo svojim filozofskim načelom plačali s smrtjo, na primer Zenon, Kleombrot in Katon, so zanj »neumni mučenci«;⁷² nauki Platona, Aristotela, Zenona in Epikura so po njegovem umazani. Po drugi strani se rad pohvali s tem, da je prebral dela številnih izmed njih, če ne kar vsa, vendar pa je več kot očitno, da v teh izjavah retorično patetično pretirava.⁷³ Sam navaja, da je v mladosti bral izbrane spise številnih grških filozofov, ki jih tudi poimensko navaja: to so Anaksagora, Krantor, Platon, Diogen, Klejtomah, Karnead,

65 Hagendahl, *Latin Fathers and the Classics*, 186, 189, 222, 270. Prim. Hieronim, *Pisma* 52.3 (Prezbiterju Nepocijanu) in 125.18 (Rustiku), kjer navede Lukrecijev prevod (*O naravi sveta* 5.905) Homerjevega verza (*Iliada* 6.181).

66 Hieronim, *Pisma* 52.2 (Prezbiterju Nepocijanu).

67 Hagendahl, *Latin Fathers and the Classics*, 186, 222.

68 Hieronim, *Pisma* 53.8 (Pavlinu iz Nole).

69 Hieronim, *Pisma* 52.3 (Prezbiterju Nepocijanu); 102.1 (Avguštinu).

70 Prim. Hieronim, *Pisma* 52.3 (Prezbiterju Nepocijanu), kjer navaja citat iz Cicerona (*Katon Starejši o starosti* 22), in *K Danijelu* 11, kjer navaja svojo *Kroniko* (75–78 olimpijada).

71 *K Amosu* 1.1 *Oratores Lysiam et Hyperidem, Periclem et Demosthenem, Gracchos, Catones, Tullios, et Hortensios in coelum laudibus ferunt*. Prim. tudi Hieronim, *Pisma* 58.5 (Prezbiterju Pavlinu). Prim. Hagendahl, *Latin Fathers and the Classics*, 167, 175, 222 (Lizija); 222 (Hiperejd, Perikles); 112–113, 158, 179, 184–189, 194, 210, 222, 256, 290 (Demosten).

72 Hieronim, *Pisma* 39.3 (Marceli): *Tales stulta philosophia habeat martyres, habeat Zenonem, Cleombrotum vel Catonem; Anecdota Maredsolana* 3.2. p. 63.25: *Omnes vero haeretici Aristotelici et Platonici sunt; Anecdota Maredsolana* 3.2, p. 359.12: *Voluit Plato, voluit Aristoteles, voluit Zeno Stoicorum princeps, voluit et Epicurus voluptatis adsertor dogmata sua sordida sermonibus quasi candidis candidare*.

73 *Homilija k Janezu* (*Anecdota Maredsolana* 3.2, p. 338.32): *Legimus et litteras saeculares, legimus Platonem, legimus ceteros philosophos [...]; Proti Rufinu* 3.29: *Si esset locus, possem tibi vel Lucreti opiniones iuxta Epicurum, vel Aristotelis iuxta Peripateticos, vel Platonis atque Zenonis secundum Academicos et Stoicos dicere*.

Pozejdonij, Pitagora in Empedokles.⁷⁴ Šele ko ga je Rufin zaradi tega okrcal, je priznal, da nima v mislih del teh filozofov, ampak njihov nauk, s katerim se je lahko seznanil zlasti pri Ciceronu in Seneki.⁷⁵ Skratka: Hieronim kaže le malo zanimanja za nauke večine grških filozofov in tudi pozna jih večinoma zelo površno.⁷⁶

Enako velja tudi za grške zgodovinarje;⁷⁷ omenja jih kar nekaj, vendar pa lahko le za redke zanesljivo rečemo, da jih je bral v izvorniku; med poganskimi zgodovinarji je morda v izvorniku bral Herodota in Ksenofonta,⁷⁸ predvsem zato, ker ju je s pridom uporabljal pri svojih eksegetskih delih, zaradi njegovega zanimanja za spore med kristjani in pogani ter za poganske kulte pa so bili zanj zanimivi tudi Filostrat, Jamblih, Porfirij in Julijan.⁷⁹ Večino zgodovinarjev je ali bral v latinskih prevodih ali pa jih je poznal iz navedb pri rimskih piscih, pri Plutarhu in Porfiriju. Omeniti je treba tudi dva judovska pisca, ki sta bila njegova vira: to sta bila Filon Aleksandrijski in Jožef Flavij; od teh je Filona poznal samo iz del Evzebijja iz Cezareje, Jožef Flavij pa je bil edini poganski zgodovinar, ki ga je Hieronim res dobro poznal in ga je uporabljal v svojih komentarjih k Svetemu pismu; imenoval ga je »grški Livij«.⁸⁰

Med uporabljenimi in citiranimi pisci so tudi avtorji medicinskih del, med katerimi je Hieronimov glavni vir Galen, ki je obenem tudi njegov edini vir za medicinska vprašanja.⁸¹ Med grškimi naravoslovci so nekateri, ki naj bi mu rabili kot vir za razlage bibličnih metafor ali kot vir za moralne sentence,

74 Hieronim, *Pisma* 60.5 (Heliodoru) [...] *Legimus Crantorem* [...] *Platonis, Diogenis, Clitomachi, Carneadis, Posidonii* [...] *opuscula percurrimus*; 84.6 (Pamahiju in Oceanu) [...] *quod in Pythagora et Platone et Empedocle legeram* [...]

75 *Proti Rufinu* 3.39: *De dogmatibus eorum, non de libris locutus sum, quae potui in Cicerone, Bruto ac Seneca discere.*

76 Courcelle, *Late Latin Writers and Their Greek Sources*, 63–78.

77 Courcelle, *Late Latin Writers and Their Greek Sources*, 79–86.

78 Hagendahl, *Latin Fathers and the Classics*, 148, 158, 210, 222, 226, 236 (Ksenofont); 152, 155, 204, 236 (Herodot).

79 Hagendahl, *Latin Fathers and the Classics*, 168, 186–187 (Filostrat); 147–150, 153–154, 178–179, 224–226 (Porfirij); 251, 379 (Julijan).

80 Hieronim, *Pisma* 22.35 (Evstohiji): [...] *Josephus, Livius Graecus* [...]

81 Courcelle, *Late Latin Writers and Their Greek Sources*, 86–89; Hagendahl, *Latin Fathers and the Classics*, 148, 195–196, 223. Prim. tudi Pease, »Medical Allusions in the Works of St. Jerome«, 73–86.

med drugim tudi Aristotel⁸² in Teofrast;⁸³ vendar pa analiza primerov pokaže, da teh avtorjev sploh ni bral, ampak se glede podatkov, ki jih navaja iz njihovih del, opira na navedbe pri latinskih in grških krščanskih piscih. Edini latinski naravoslovec, ki ga Hieronim navaja in ki ga je gotovo tudi bral, je bil Plinij Starejši.⁸⁴

Hieronim pogosto zamolči svoj dejanski vir in tudi pri piscih, ki jih je poznal ne iz prve roke, ampak iz drugih virov, pogosto rad daje vtis, da jih je uporabljal neposredno. Številnih poganskih, še posebej grških piscev ni bral in tudi ne natančneje poznal, in čeprav je dolgo živel na Vzhodu, kjer je bila prevladujoči jezik grščina, se nikoli ni navzel pravega navdušenja nad grško pogansko književnostjo in kulturo. Razlogi za to so lahko njegovi verski pomisleki ali osebno nezanimanje zanjo. Odgovor na to, zakaj posega po teh piscih, je ponudil Hieronim sam v 70. pismu, naslovljenem na rimskega retorja (ali govornika?) Magna: tu je dal vedeti, da so ti pisci koristni in da je sam uporabljal tiste, ki so neposredno uporabni za komentiranje ali ponazarjanje, torej tiste, ki jih je lahko uporabil za seznanjanje z deli grških cerkvenih očetov ali katerih besedila so mu koristila pri razpravah in razlagah. Hieronimov odnos do poganskih piscev je torej precej ambivalenten, nekonsistenten in zelo niha: v svojih delih enkrat ostro nastopa proti njim in jih kritizira, drugič jih znova hvali in jim daje priznanje. Dilema torej, ki jo lahko razumemo: bil je kristjan in se je kot tak čutil obvezanega, da pogansko kulturo in njeno književnost zavrača in obsoja, po drugi strani pa se je ob njej izobrazil, se nad njo navduševal, po njej je posegal in jo bral. Upoštevanja vredna je tudi po Hagendahlu povzeta kronologija Hieronimovih del, ki jih pisec deli na štiri obdobja,⁸⁵ in sicer: 1. 374–385 (od prvega bivanja na Vzhodu do zadnjega bivanja v Rimu); 2. 386–393; 3. 394–402; 4. 403–419. Vsako obdobje ima tudi glede odnosa do poganske antike in do poganskih piscev svoje posebnosti. Hieronimu v opravičilo lahko povemo tudi, da je marsikatera nedoslednost, povezana z navajanjem poganskih piscev, posledica tega, da številnih svojih del ni pisal sam, ampak jih je narekoval. Ta ista poganska kultura ga je z grško in rimsko književnostjo skozi izobraževalni sistem tudi v veliki meri duhovno izoblikovala in zaznamovala ter ga pripeljala do tega, da je oblikoval svoj lastni literarni slog, ki je bil v

82 Hagendahl, *Latin Fathers and the Classics*, 51, 64, 126, 150–151, 158–159, 172, 179, 189, 210, 213, 262, 275, 324, 367.

83 Hagendahl, *Latin Fathers and the Classics*, 150, 151, 155, 156, 158, 194, 210, 219, 222, 324.

84 Hagendahl, *Latin Fathers and the Classics*, 103, 217, 232, 237, 294.

85 Hagendahl, *Latin Fathers and the Classics*, 5–6.

zgodnejšem obdobju njegovega ustvarjanja pod vplivom slovnične in retorične izobrazbe precej bujen in redundanten, zelo ciceronski, pozneje pa je postajal vse bolj izbrušen, prečiščen in preprost.

Ko govorimo o Hieronimovem odnosu do antike, ne moremo obiti enega od pomenljivejših dogodkov, če ne kar najpomembnejšega pripetljaja v njegovem življenju. To je bila njegova vizija, ki jo opisuje v 22. pismu iz leta 384, naslovljenem na redovnico Evstohijo. Opis začne dramatično in v popolnem retoričnem slogu – z retoričnimi vprašanji:⁸⁶

Quae enim communicatio luci ad tenebras, qui consensus Christo et Belial? Quid facit cum psalterio Horatius? Cum evangeliiis Maro? Cum apostolo Cicero? Nonne scandalizatur frater, si te viderit in idolio recumbentem?

»Kakšno zvezo ima namreč luč s temo? Kakšno soglasje je med Kristusom in Belialom? Kaj ima opraviti Horacij s psalterijem, kaj z evangeliji Vergilij, z apostolom Cicero? Ali se ne pohujšuje brat, ki vidi, da se gostiš v templju malikov?«

V nadaljevanju izvemo, da je imel pred desetimi leti, leta 374, vizijo po intenzivnem postu in nočnem bdenju, ko je mrzlično prebiral Cicerona in Plavta, nato pa ga je napadla vročica in v blodnjah je v duhu prišel pred božji tribunal. In na Sodnikovo vprašanje, kakšen je njegov status, je odgovoril, da je kristjan. Odgovor Sodnika Boga je bil: *Mentiris ... Ciceronianus es, non Christianus*. »Lažeš! Ti si ciceronijan, ne kristjan!« V grozi pred usodo, ki ga čaka zaradi tega, je Hieronim prisegel, da se nikoli več ne bo dotaknil poganskih del. Strokovnjaki se vedno znova vračajo k temu odlomku in vprašanju, ali gre za resnični dogodek. Najbrž ne moremo dvomiti v pristnost Hieronimovega osebnega doživetja, s katerim svari pred vabljivimi zablodami posvetnega življenja, iz njegovega opisa pa je, čeprav nekoliko prikrito, vendar razvidno, da opozorilo, ki ga sicer daje naslovnici pisma redovnici Evstohiji, ni namenjeno le njej, ampak vsej krščanski srenji. Ta epizoda odraža ne le njegovo trenutno psihološko stanje, ampak kaže tudi njegovo razpetost med krščanskimi prepričanji in navdušenjem nad izročilom poganske antike, osrednje sporočilo Hieronimovega videnja pa je, da je posvetna poganska literatura nezdržljiva s krščanstvom. Po tem dogodku naj bi se 15 let držal te prisege. Ali se je res, ni znano; to vprašanje vedno znova vznemirja raziskovalce in poskusov odgovora nanj je precej.⁸⁷ Prisege, ki jo je dal, se je gotovo

86 Hieronim, *Pisma* 22 (Evstohiji).

87 Prim. Adkin, »Jerome's vow ‚never to reread the classics‘«, 161–167; Feichtinger, »Der Traum des Hieronymus: Ein Psychogramm«, 54–77; Thierry, »The Date of the Dream of Jerome«, 28–40.

držal, vprašanje pa je, koliko časa; najbrž je šlo za krajše obdobje, morda do leta 393, ko je objavil spis *Proti Jovinijan*u, v uvodu katerega odkrito pove, da bo posegal po primerih iz poganske antike. Gotovo pa se prisege ni držal 15 let ali morda še dlje (vse do spora s svojim nekdanjim prijateljem Rufinom ok. leta 402 ali 403).

Sklep

To je nekaj segmentov, povzetih iz obsežne tematike, ki obravnava Hieronimova srečevanja s pogansko antiko. Marsikaterega vidika se predstavitev ne dotika, med drugim tudi njegove knjižnice, ki ga je spremljala povsod in je morala biti, kot nakazujejo navedbe pri samem Hieronimu, za tisti čas naravnost markantna tako z literarnega in filološkega kot tudi s kulturološkega vidika.⁸⁸ Nobenega dvoma ni, da je ostal Hieronim tesno povezan s pisci poganske antike, še zlasti z latinskimi, bolj kot večina drugih cerkvenih piscev, in to vse svoje življenje. Ob njih si je oblikoval tudi svoj lastni, v antiki in tudi pozneje cenjeni jezikovni izraz in slog, ki je mešanica klasičnih prvin, obenem pa močno zaznamovan tudi s poznoantičnimi elementi, slogovnimi in jezikovnimi vplivi. Ob povedanem o Hieronimu in vplivu poganskih antičnih piscev nanj lahko pritrdimo Haraldju Hagendalu, ki je kot zadnjo misel obsežnega poglavja, posvečenega Hieronimu, zapisal: »Če lahko katerega latinskega cerkvenega očeta imenujemo ‚humanist‘, je to gotovo Hieronim.«⁸⁹ Tako lahko ovrednotimo Hieronimov odnos do rimske antike, medtem ko si lahko za njegov odnos do grške antike izposodimo besedno zvezo, ki jo je v svojem delu *Late Latin Writers and Their Greek Sources* (izvirnik *Les lettres grecques en Occident de Macrobe à Cassiodore*) uporabil Pierre Courcelle: ta je Hieronimovo naravnost do grške antike označil kot »krščanski helenizem« (Christian Hellenism). A glede na povedano lahko ta izraz, če oceno podajamo z vidika sodobnega opazovalca, uporabimo z določenim pridržkom.

88 Gl. Hieronim, *Pisma* 22.30 (Evstohiji): »Ko sem pred mnogimi leti zaradi Božjega kraljestva dal slovo staršem, sestri, sorodnikom [...] in šel v Jeruzalem služiti Bogu, kar nisem mogel pogrešati knjižnice, ki sem jo v Rimu z veliko skrbnostjo in muko zbral.« Prim. tudi Grützmacher, *Hieronymus*, 126–129.

89 Hagendahl, *Latin Fathers and the Classics*, 328: »If any Latin Father can be called a humanist, it is certainly Jerome.«

Literatura

- Ackroyd, Peter R., in Christopher Francis Evans. *The Cambridge History of The Bible*. Volume 1: *From The Beginnings to Jerome*. Cambridge: Cambridge University Press, 1993.
- Adkin, Neil. »Juvenal and Jerome.« *Classical Philology* 89, št. 1 (1994): 69–72.
- Adkin, Neil. »Cicero's ‚Orator‘ and Jerome.« *Vigiliae Christianae* 51, št. 1 (1997): 25–39.
- Adkin, Neil. »The Prologue of Sallust's ‚Bellum Catilinae‘ and Jerome.« *Hermes* 125, zv. 2 (1997): 240–241.
- Adkin, Neil. »The Ninth Book of Quintilian's ‚Institutio oratoria‘ and Jerome.« *Arctos* 32 (1998): 13–25.
- Adkin, Neil. »Jerome's vow ‚never to reread the classics‘: some observations.« *Revue des Études Anciennes* 101, št. 1–2 (1999): 161–167.
- Adkin, Neil. »Some Alleged Echoes of Apuleius in Jerome.« *Classical Philology* 106, št. 1 (2011): 66–75.
- Adkin, Neil. »Catullus in Jerome? Notes on the ‚Cohortatoria de paenitentia ad Sabinianum (Epist. 147)‘.« *Vigiliae Christianae* 65, št. 4 (2011): 408–424.
- Albrecht, Michael von. *Geschichte der römischen Literatur. Von Andronicus bis Boethius und ihr Fortwirken*. Tretja, izboljšana in razširjena izdaja. 2. zv. Berlin, Boston: De Gruyter, 2012.
- Altaner, Berthold. *Précis de patrologie*. Berthold Altaner, prevedel l'abbé Marcel Grandclaudon, Licencié es-Lettres. Mulhouse (Haut-Rhin): Éditions Salvator, 1941.
- Altaner, Berthold, in Alfred Stuiber. *Patrologie. Leben, Schriften und Lehre der Kirchenväter*. Freiburg, Basel, Wien: Herder, 1980.
- Antin, Paul. »Jérôme antique et chrétien.« *Revue d'études augustiniennes et patristiques* 16, št. 1–2 (1970): 35–46.
- Aquilina, Mike. *The Fathers of the Church. An Introduction to the First Christian Teachers*. Razširjena izdaja. Huntington, Ind.: Our Sunday Visitor, 2006.
- Bardenheuer, Otto. *Geschichte der altkirchlichen Literatur. Dritter Band: Das vierte Jahrhundert mit Ausschluss der Schriftsteller syrischer Zunge*. 2. izd. Freiburg im Breisgau: Herder, 1923.
- Beck, Jan-Wilhelm. *Zur Zuverlässigkeit der bedeutendsten lateinischen Grammatik: Die »Ars« des Aelius Donatus*. Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften und der Literatur, Geist.-wiss. Klasse, 1996.8. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 1996.
- Berger, Jean-Denis, Jacques Fontaine in Peter Lebrecht Schmidt ur. *Die Literatur im Zeitalter des Theodosius (374 – 430 n. Chr.)*. Erster Teil: *Fachprosa, Dichtung, Kunstprosa*. Handbuch der lateinischen Literatur der Antike 6, 1. München: Verlag C. H. Beck, 2020.
- Berschin, Walter. *Griechisch-lateinisches Mittelalter. Von Hieronymus zu Nikolaus von Kues*. Bern, München: Francke Verlag, 1980.
- Bloomer, W. Martin. *The School of Rome: Latin Studies and the Origins of Liberal Education*. Berkeley: University of California Press, 2011.
- Bonner, Stanley. *Education in Ancient Rome. From the Elder Cato to the Younger Pliny*. Routledge Library Editions, Education 91. London, New York: Routledge, 2012.
- Booth, Alan D. »The Chronology of Jerome's Early Years.« *Phoenix* 35, št. 3 (1981): 237–259.

- Booth, Alan D. »The Date of Jerome's Birth.« *Phoenix* 33, št. 4 (1979): 346–353.
- Brugnoli, Giorgio. »Donato e Girolamo.« *Vetera Christianorum* 2 (1965): 139–146.
- Brugnoli, Giorgio. »Donato, Elio.« *Enciclopedia Virgiliana* 2 (1985): 125–127.
- Cabrera, Dolores Cruz. *Donatus et eius commentatores*. 2 zv. Granada: Universidad de Granada, Departamento de Filología Latina, 2000.
- Cadwallader Coffin, Harrison. »The Influence of Vergil on St. Jerome and on St. Augustine.« *The Classical Weekly* 17, št. 22 (1924): 170–175.
- Cain, Andrew. *The Letters of Jerome. Asceticism, Biblical Exegesis, and the Construction of Christian Authority in Late Antiquity*. Oxford: Oxford University Press, 2006.
- Cain, Adrew, in Josef Lössl, ur. *Jerome of Stridon. His Life, Writings and Legacy*. Farnham, Burlington: Ashgate, 2009.
- Cain, Andrew. »Two Allusions to Terence, Eunuchus' 579 in Jerome.« *The Classical Quarterly* 63, št. 1 (2013): 407–412.
- Cavallera, Ferdinand. *Saint Jérôme: sa vie et son œuvre. Première partie*. Tome I. Louvain, Pariz: »Spicilegium sacrum Lovaniense«; Librairie Ancienne Honoré Champion, Édouard Champion, 1922.
- Chase, Wayland Johnson. *The ars minor of Donatus; for one thousand years the leading textbook of grammar translated from the Latin, with introductory sketch*. Madison, Wisconsin: University of Wisconsin, 1926.
- Christes, Johannes, Richard Klein in Christoph Lüth, ur. *Handbuch der Erziehung und Bildung in der Antike*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 2006.
- Clarke, Martin Lowther, in Dominic Henry Berry. *Rhetoric at Rome: A Historical Survey*. Pregled in nov uvod D. H. Berry. London, New York: Routledge, 2002².
- Colish, Marcia L. *The Stoic Tradition from Antiquity to the Early Middle Ages*. II. *Stoicism in Christian Latin Thought through the Sixt Century*. Studies in the History of Christian Thought 35. Leiden: Brill, 1985.
- Colish, Marcia L. *Medieval Foundations of the Western Intellectual Tradition 400–1400*. New Haven, London: Yale University Press, 1997.
- Courcelle, Pierre. *Les lettres grecques en Occident de Macrobe à Cassiodore*. Bibliothèque des Écoles françaises d'Athènes et de Rome 159. Pariz: de Boccard, 1943 (1948²).
- Courcelle, Pierre. *Late Latin Writers and Their Greek Sources*. Prevedel Harry E. Wedeck. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1969.
- Cutts, Edward L. *Saint Jerome*. 4. izd. London: Society for Promoting Christian Knowledge, 1897.
- Dekkers, Eligius, in Aemilius Gaar. *Clavis patrum Latinorum, qua in Corpus Christianorum edendum optimas quasque scriptorum recensiones a Tertulliano ad Bedam commode recludit Eligius Dekkers. Opera usus qua rem praeparavit et iuvit Aemilius Gaar† Vindobonensis*. Editio tertia, aucta et emendata. Brepols-Steenbrugis: Editores Pontificii-in abbatia Sancti Petri, 1995.
- Del Ton, Giuseppe. »De latino scribendi genere sancti Hieronymi.« *Latinitas* 9, št. 3 (1961): 167–174.
- Denecker, Tim. »Language Attitudes and Social Connotations in Jerome and Sidonius Apollinaris.« *Vigiliae Christianae*, 69, št. 4 (2015): 393–421.
- Di Berardino, Angelo, in Johannes Quasten. *Patrology*. Volume IV: *The Golden Age of Latin Patristic Literature. From the Council of Nicea to the Council of Chalcedon*, ur. Angelo

- Di Berardino, uvod Joannes Quasten, prevod v angleščino Rev. Placid Solari, O.S.B. Westminster, Maryland: Christian Classics Inc., 1986.
- Dihle, Albrecht. *Greek and Roman Literature of The Roman Empire. From Augustus to Justinian*. Prevedel Manfred Malzahn. London, New York: Routledge, 1994.
- Dominik, William J., in Jon Hall, ur. *A Companion to Roman Rhetoric*. Oxford: Blackwell Publishing, 2007.
- Drobner, Hubertus. *The Fathers of The Church. A Comprehensive Introduction*. Prevedel Siegfried S. Schatzmann, avtorja dopolnjene in razširjene bibliografije za angleško izdajo William Harmless, S. J., in Hubertus R. Drobner. Peabody: Hendrickson Publishers, 2007.
- Ellspermann, Gerard L., O.S.B. *The Attitude of the Early Christian Latin Writers toward Pagan Literature and Learning*. Catholic University of America Patristic Studies 82. Washington: Catholic University of America Press, 1949.
- Feichtinger, Barbara. »Der Traum des Hieronymus: Ein Psychogramm.« *Vigiliae Christianae* 45, št. 1 (1991): 54–77.
- Fiske, Mother Adele M. »Hieronymus Ciceronianus.« *Transactions and Proceedings of the American Philological Association* 96 (1965): 119–138.
- Fontaine, Jacques. *La littérature latine chrétienne*. Pariz: Presses universitaires de France, 1970.
- Frasca, Rosella. *Educazione e formazione a Roma*. Bari: Dedalo, 1996.
- Gamberale, Leopoldo. *San Gerolamo, intellettuale e filologo*. Storia e letteratura. Raccolta di studi e testi, 282. Roma: Edizioni di storia e letteratura, 2013.
- Garrison, Roman. *The Graeco-Roman Context of Early Christian Literature*. Journal for the Study of the New Testament, Supplement Series, 137. Sheffield: Sheffield Academic Press, 1997.
- Gatti, Paolo. »Donatus 3. Aelius Donatus.« *Der Neue Pauly* 3 (Cl–Epi) (1997): 775.
- Gilliam, James Frank, »The Pro Caelio in St. Jerome's Letters.« *The Harvard Theological Review* 46, št. 2 (1953): 103–107.
- Goelzer, Henri. *Étude lexicographique et grammaticale de la latinité de Saint Jérôme*. Pariz: Librairie Hachette et Cie, 1884.
- Gribomont, Jean. »Girolamo.« *Patrologia*. Vol. III: *Dal Concilio di Nicea (325) al Concilio di Calcedonia (451). I Padri latini*. Institutum Patristicum Augustinianum Roma. Izdal Angelo Di Berardino, uvod Johannes Quasten, 203–233. Genova, Milano: Casa Editrice Marietti, 1978.
- Gribomont, Jean. »Girolamo (347 ca.–419).« V: *Nuovo dizionario patristico e di antichità cristiane*, ur. Di Berardino, Angelo, st. 262–268. Institutum Patristicum Augustinianum Roma. Genova, Milano: Casa Editrice Marietti, 2007.
- Gribomont, Jean. »Jerome (ca. 347–419).« V: *Encyclopedia of Ancient Christianity* 2, ur. Angelo Di Bernardino, Thomas C. Oden, Joel C. Elowsky in James Hoover, 398–401. Institutum Patristicum Augustinianum. Downers Grove, IL: IVP Academic, 2014.
- Grützmacher, Georg. *Hieronymus. Eine biographische Studie zur alten Kirchengeschichte*. Erste Hälfte: *Sein Leben und seine Schriften bis zum Jahre 385*. Leipzig: Dieterich'sche Verlags-Buchhandlung, 1901. Zweiter Band: *Sein Leben und seine Schriften von 385 bis 400*. Berlin: Trowitzsch & Sohn, 1906. Dritter Band: *Sein Leben und seine Schriften von 400 bis 420*. Berlin: Trowitzsch & Sohn, 1908. (Studien zur Geschichte der Theologie und der Kirche; 6,3; 10; 10, II. Hälfte).

- Hagendahl, Harald. »Jerome and the Latin Classics.« *Vigiliae Christianae* 28, št. 3 (1974): 216–227.
- Hagendahl, Harald. *Latin Fathers and the Classics. A Study on the Apologists, Jerome, and other Christian Writers*. Studia Graeca et Latina Gothoburgensia, VI; tudi kot: Acta Universitatis Gothoburgensis/Göteborgs Universitets Årsskrift, Vol. LXIV, 1958, 2. Göteborg: Klanders Boktryckeri Aktiebolag, 1958.
- Hagendahl, Harald, in Jan Hendrik Waszink. »Hieronymus.« *Reallexikon für Antike und Christentum* 15 (Hibernia–Hoffnung) (1991): st. 117–139.
- Harendza, Guilelmus. *De oratorio genere dicendi, quo Hieronymus in epistulis usus sit*. Dissertatio inauguralis ... publice defendet Guilelmus Harendza, Silesius. Vratislaviae: H. Fleischmann, MCMV (1905).
- Hendrickson, George Lincoln. »The Provenance of Jerome's Catalogue of Varro's Works.« *Classical Philology* 6, št. 3 (1911): 334–343.
- Herbert-Brown, Geraldine. »Jerome's Dates for Gaius Lucilius, Satyrarum Scriptor.« *The Classical Quarterly* 49, št. 2 (1999): 535–543.
- Hieronim, *Pisma*. Izdajo uredil in spremno študijo pripravil Miran Špelič; prevajalci Franc Ksaver Lukman et al. Celje: Celjska Mohorjeva družba, Društvo Mohorjeva družba, 2021.
- Hieronim. *Zagovor proti Rufinu*. Prevod in spremna beseda Neža Sagadin. Elektronska izd. Ljubljana: KUD Logos, 2019.
- Holtz, Louis. *Donat et la tradition de l'enseignement grammatical. Étude sur l'Ars Donati et sa diffusion (IVe-IXe siècle) et édition critique*. Par Louis Holtz, professeur à l'Université de Lyon II. Documents, études et répertoires. Pariz: Centre national de la recherche scientifique, 1981.
- Holtz, Louis. »Aelius Donatus (um die Mitte des 4. Jahrhunderts n. Chr.).« V: *Lateinische Lehrer Europas: fünfzehn Portraits von Varro bis Erasmus von Rotterdam*, ur. Wolfram Ax, 109–131. Köln: Böhlau Verlag, 2005.
- Hritz, John N. »St. Jerome, the Christian Cicero.« *The Classical Weekly* 36, št. 20 (1943): 230–231.
- Jay, Pierre. »XIII. Jerome (ca. 347–419/420).« V: *Handbook of Patristic Exegesis. The Bible in Ancient Christianity*, ur. Charles Kannengiesser, 1094–1133. The Bible in Ancient Christianity, 1. Leiden, Boston: Brill, 2004.
- Judy, Colette. »Donatus, Aelius.« *Lexikon des Mittelalters* 3 (Codex Wintonensis–Erziehungs- und Bildungswesen) (1999): st. 1238–1240.
- Kamesar, Adam. *Jerome, Greek Scholarship, and the Hebrew Bible. A Study of the Quaestiones Hebraicae in Genesim*. Oxford: Clarendon Press, 1993.
- Kaster, Robert, A. *Guardians of Language: The Grammarian and Society in Late Antiquity*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press, 1997.
- Kelly, John Norman Davidson. *Jerome. His Life, Writings and Controversies*. New York, Hagerstown, San Francisco, London: Harper & Row Publishers, 1975.
- Kennedy, George Alexander. *The Art of Rhetoric in the Roman World: 300 BC–AD 300*. Princeton: Princeton University Press, 1972.
- Kitchin, William P. H. »The Literary Influence of St. Jerome.« *The Catholic Historical Review* 7, št. 2 (1921): 165–172.

- Lammert, Friedrich: *De Hieronymo Donati discipulo*. Commentationes philologiae Ienenses, 9. 2. Lipsiae: Typis B. G. Teubneri, 1912.
- Largent, Augustin. *Saint Jérôme*. Par Le R. p. Largent, Prêtre de l'Oratoire, Professeur d'Apologétique chrétienne à la Faculté de théologie de Paris. 4. izd. Pariz: Librairie Victor Legoffre, 1900.
- Luebeck, Aemilius. *Hieronymus quos noverit scriptores et ex quibus hauserit*. Lipsiae: B. G. Teubner, MDCCCLXXXII (1872).
- Marrou, Henri Irénée. *Histoire de l'éducation dans l'Antiquité*. Paris: Seuil 1965.
- Marrou, Henri-Irénée. *A History of Education in Antiquity*. New York: New American Library, 1982 (Mentor Book).
- McDermott, William C.: »Saint Jerome and Pagan Greek Literature.« *Vigiliae Christianae* 36, št. 4 (1982): 372–382.
- McHugh, Michael P. »Jerome (ca. 347–419/20).« V: *Encyclopedia of Early Christianity*, ur. Everett Ferguson, Michael P. McHugh in Frederick W. Norris, 606–608. 2. izd. New York, London: Routledge, 1999.
- Moreschini, Claudio, in Enrico Norelli. *Manuale della letteratura cristiana antica greca e latina*. Collana Letteratura cristiana antica. Brescia: Editrice Morcelliana, 1999.
- Moreschini, Claudio. *Storia della filosofia patristica*. Collana Letteratura cristiana antica. Brescia: Editrice Morcelliana, 2004.
- Moreschini, Claudio, in Enrico Norelli. *Handbuch der antiken christlichen Literatur*. Iz italijanščine prevedli Elisabeth Steinweg-Fleckner in Anne Haberkamm. Gütersloh: Gütersloher Verlagshaus, 2007.
- Moreschini, Claudio. *Storia del pensiero cristiano tardo-antico*. Presentazione di Giovanni Reale. Il pensiero occidentale. Milano: Bompiani, 2013.
- Moricca, Umberto. *San Girolamo*. A cura di Umberto Moricca. 2. zv. Il pensiero cristiano, 1. Milano: Società editrice »Vita e pensiero«, 1922.
- Movrin, David. *Fidus interpres. Zvest prevajalec. Slike iz dveh tisočletij zgodovine prevajanja*. Zbirka studia translatoria, 2. Ljubljana: Društvo slovenskih književnih prevajalcev, Založba ZRC, ZRC SAZU, 2010.
- Nautin, Pierre. »Études de chronologie hiéronymienne (393–397).« *Revue d'études augustiniennes et patristiques* 18, št. 3–4 (1972): 209–218; 19, št. 1–2 (1973): 69–86; št. 3–4 (1973): 213–239; 20, št. 3–4 (1974): 251–284.
- Norden, Eduard. *Die antike Kunstprosa. Vom VI. Jahrhundert v. Chr. bis in die Zeit der Renaissance*. 2. zv. Četrty (anastatični) natis. Leipzig, Berlin: B. G. Teubner, 1923.
- Nugent, Pauline. »Patristics and Pedagogy: Jerome and Augustine.« V: *St. Augustine and his Opponents*, ur. Jane Ralls Baun, Averil Cameron, Mark Julian Edwards in Markus Vinzent, 3–7. Papers presented at the Fifteenth International Conference on Patristic Studies held in Oxford 2007. With Index Auctorum and Table of Contents of Vols. XLIV–XLIX. Studia patristica, vol. XLIX. Leuven, Paris, Walpole, MA: Peeters, 2010.
- Opelt, Ilona. »Lukrez bei Hieronymus.« *Hermes* 100, zv. 1 (1972): 76–81.
- Paucker, Karl Heinrich von. *De latinitate b. Hieronymi. Observationes ad nominum verborumque usum pertinentes*. Conscripsit C. Paucker. Berolini: apud S. Calvary eiusque socium, MDCCCLXXX (1880).
- Paucker, Karl Heinrich von. »De particularum quarundam in latinitate Hieronymi usu observationes.« *Rheinisches Museum für Philologie* 37 (1882): 556–566.

- Pease, Arthur Stanley. »Medical Allusions in the Works of St. Jerome.« *Harvard Studies in Classical Philology* 25 (1914): 73–86.
- Pease, Stanley Arthur. »The Attitude of Jerome towards Pagan Literature.« *Transactions and Proceedings of the American Philological Association* 50 (1919): 150–167.
- Petrilli, Raffaella. »Donatus Aelius, 4th century C. E.« V: *Lexicon Grammaticorum. A Bio-Bibliographical Companion to the History of Linguistics*, ur. Harro Stammerjohann, Lois Grossman in Mark DeVoto, 396–397. Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 2009.
- Rädle, Fidel. »Transfer in der lateinischen Literatur von der Spätantike bis zum 11. Jahrhundert.« V: *Deutschland und der Westen Europas im Mittelalter*, ur. Joachim Ehlers, 211–233. Vorträge und Forschungen, 56. Stuttgart: Jan Thorbecke Verlag, 2002.
- Rand, Edward Kennard. *Founders of the Middle Ages*. Cambridge: Harvard University Press, 1929.
- Rebenich, Stefan. *Hieronymus und sein Kreis. Prosopographische und sozialgeschichtliche Untersuchungen*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 1992.
- Rebenich, Stefan. »Jerome: The ‚Vir Trilinguis‘ and the ‚Hebraica Veritas‘.« *Vigiliae Christianae* 47, št. 1 (1993): 50–77.
- Rebenich, Stefan. *Jerome. The Early Church Fathers*. London, New York: Routledge, 2002.
- Ronnenberg, Karsten C. *Mythos bei Hieronymus. Zur christlichen Transformation paganer Erzählungen in der Spätantike*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2015.
- Sajovic, Miran. »Preliminary Remarks on the Latin of Jerome.« *Clotho* 3, št. 2 (2021): 93–112.
- Schanz, Martin. *Geschichte der römischen Litteratur bis zum Gesetzgebungswerk des Kaisers Justinian*. Von Martin Schanz, redni profesor na univerzi v Würzburgu. Vierter Teil: *Die römische Litteratur von Constantin bis zum Gesetzgebungswerk Justinians*. Erste Hälfte: *Die Litteratur des vierten Jahrhunderts*. Zweite, vermehrte Auflage. Mit alphabetischem Register. Handbuch der klassischen Altertums-Wissenschaft; Achter Band. Geschichte der römischen Litteratur. München: C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 1914.
- Schmidt, Peter Lebrecht. »Aelius Donatus.« V: *Restauration und Erneuerung. Die lateinische Literatur von 284 bis 374 n. Chr.*, ur. Reinhart Herzog, 143–158. Handbuch der lateinischen Literatur der Antike, 5. München: C. H. Beck, 1989.
- Schmitt, Wolfgang. »Die Ianua (Donatus) – ein Beitrag zur lateinischen Schulgrammatik des Mittelalters und der Renaissance.« *Beiträge zur Inkunabelkunde* 3, št. 4 (1969): 43–80.
- Schönberger, Axel. *Die Ars minor des Aelius Donatus: lateinischer Text und kommentierte deutsche Übersetzung einer antiken Elementargrammatik aus dem 4. Jahrhundert nach Christus*. Bibliotheca Romanica et Latina, 6. Francofurti Moenani/Frankfurt: Valentia, 2008.
- Schönberger, Axel. *Die Ars maior des Aelius Donatus: lateinischer Text und kommentierte deutsche Übersetzung einer antiken Lateingrammatik des 4. Jahrhunderts für den fortgeschrittenen Anfängerunterricht*. Bibliotheca Romanica et Latina, 7. Francofurti Moenani/Frankfurt: Valentia, 2009.
- Sigüenza, Fray José de. *The Life of Saint Jerome, The Great Doctor of the Church*. V šestih knjigah. From the original Spanish of the reverend father Fray José de Sigüenza, professed monk of the Royal Monastery of San Lorenzo, Madrid 1595 by Mariana Monteiro. London: Sands and Co., 1907.

- Simonetti, Manlio, in Emanuela Prinzivalli. *Letteratura cristiana antica. Antologia di testi. II: Dall' epoca costantiniana alla crisi del mondo antico (quarto secolo)*. Casale Monferato: Piemme, 1998.
- Taylor, Henry Osborn. *The Medieval Mind. A History of the Development of Thought and Emotion in the Middle Ages*. Vol. 1. 4. izd. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1949.
- Thierry, Johannes J. »The Date of the Dream of Jerome.« *Vigiliae Christianae* 17, št. 1 (1963): 28–40.
- Tixeront, Joseph: *A Handbook of Patrology*. Častiti J. Tixeront, D. D. Avtorizirani prevod, ki temelji na četrto francoski izdaji. Druga izdaja. S. Louis, London: B. Herder Book Co., 1923.
- Tkacz, Catherine Brown. »Ovid, Jerome and the Vulgate.« V: *Augustine and his opponents, Jerome, other Latin Fathers after Nicaea, Orientalia with Index Patrum and Table of Contents of Vols. XXIX.-XXXIII*, ur. Elizabeth A. Livingstone, 378–382. *Studia patristica*, XXXIII. Leuven: Peeters, 1997.
- Valenčič, Rafko. *Sveti Hieronim – mož s Krasa. Prispevek k ubikaciji Stridona, rojstnega kraja sv. Hieronima*. Ljubljana: Družina, 2007.
- Weingarten, Susan. »Jerome and the Golden Ass.« V: *Augustine and his opponents, Jerome, other Latin Fathers after Nicaea, Orientalia with Index Patrum and Table of Contents of Vols. XXIX.-XXXIII*, ur. Elizabeth A. Livingstone, 383–389. *Studia patristica*, XXXIII. Leuven: Peeters, 1997.
- Wiesen, David S. *St. Jerome as a Satirist: A Study in Christian Latin Thought and Letters*. Ithaca, New York: Cornell University Press, 1964.
- Williams, Megan Hale. *The Monk and the Book. Jerome and the Making of Christian Scholarship*. Chicago, London: The University of Chicago Press, 2006.
- Young, Frances, Lewis Ayres in Andrew Louth, ur. *The Cambridge History of Early Christian Literature*. Cambridge: Cambridge University Press, 2006.
- Zecchini, G. »Latin Historiography: Jerome, Orosius and Western Chronicles.« V: *Greek and Roman Historiography in Late Antiquity. Fourth to Sixth Century A.D.*, ur. Gabriele Marasco, 317–348. Leiden, Boston: Brill, 2003.

Summary

Insight into Jerome's Education and His Encounters with the Ancient Pagan Writers

Nothing but a few hints is known about Jerome's education in his native Strido, although we do know that in 345 he became a student of the famous Roman grammarian Aelius Donatus. Donatus' influence on Jerome can only be speculated upon on the basis of a few excerpts, scattered throughout Jerome's opus. Jerome himself, despite his great esteem for the man, says very little about him. The influence of Donatus and his school can also be discerned from the fact that Jerome frequently deals with questions of grammar and grammatical correctness, despite the fact that he was more drawn to rhetoric than grammar. In Donatus' school Jerome certainly intensively read and interpreted the works of numerous antique Roman authors, both poets (Plautus, Terence, Horace, Virgil, Persius,

and Lucan) and writers (Quintilian, Cicero, Fronto, and Pliny the Younger). The third group of writers he explicitly mentions in his works are antique commentators, among them his teacher Donatus as the commentator on Terence and Vergil. Jerome was not acquainted with older Roman poets or knew them only through Cicero, e.g. Ennius and Naevius, and Ovid was also poorly known to him. Early in his education he was introduced to the moral sentences of the Roman writer Publilius Syrus, later he encountered the works of the philosopher Seneca the Younger and the scientific opus of the polymath Marcus Terentius Varro. Jerome's most important literary paragons, who he tried to imitate, were Cicero, Virgil, and Horace. Jerome displayed a wholly unfavourable attitude towards the so-called *Homero-centones* and *Vergilio-centones*, "patchworks" of verses taken from Homer or Virgil and redistributed in a new order with Christian subject matter, which he considered childish and buffoonish.

After he finished the grammarian's school, Jerome devoted himself to the study of rhetoric, although it is not known who his teacher was. Jerome's rhetorical education left a deep impression on him, which he later tried in vain to overcome.

Jerome's attitude towards Greek antiquity, literature, and authors differs significantly from his attitude towards Roman authors. He was acquainted with the basics of Greek in school in Rome, but his knowledge of the language gained depth only after 373 in Antioch. Greek also became the tool of expression for Jerome, and he frequently borrowed words from Greek for which he could not find appropriate equivalents in Latin, and often included Greek words in his homilies and especially in his letters, occasionally entire sentences. In relation to Greek Jerome even shaped his own translational viewpoint, and in his letter to Pammachius (57) he explicitly states and openly admits that when interpreting Greek works he does not translate literally (*non verbum de verbo*), but according to sense (*sensum exprimere de sensu*), with the exception of the Bible where – as he mentions – "even the word order is a mystery".

Jerome's knowledge of the Greek language, literature, and culture was not even remotely as good as his knowledge of Roman literature and culture. His knowledge of Greek literature was relatively poor, with the exception of church writers. In general he did not read the works of Greek prose authors in the original, but rather in translation (Plato's *Protagoras*, Xenophon's *Oeconomicus*, Demosthenes' *On the Crown* and Aeschines' *Against Ctesiphon* only in Cicero's translations). Jerome mentions Greek poets frequently, yet seldom quotes them; he quotes Homer, although never in the original but rather in later Latin translations or adaptations; he is acquainted with the most important Greek choral, drama, and lyrical poets, yet apparently only by their reputation, although he does know some of the most important Greek orators, e.g. Lysias, Pericles, Demosthenes, Aeschines, and Isocrates.

Jerome shows relatively little interest in the teachings of the majority of Greek philosophers, while his knowledge of their theories is also relatively superficial. His attitude towards antique philosophers is of double nature. Occasionally, he shows dislike for them,

occasionally even disdain. On the other hand, Jerome likes to boast that he has read works by many if not all of them, which is clearly an exaggeration. The same is true for Greek historians, of whom he mentions quite a few. Among pagan historians, he certainly read Herodotus and Xenophon in the original, but the majority of them he read in Latin translations or knew them from the quotations in Roman writers and Plutarch. Two Jewish writers were also important sources for Jerome: Philo of Alexandria and the “Greek Livy” Josephus Flavius.

The authors of medical works and natural scientists were referred to by Jerome from the secondary sources (Latin and Greek Christian writers), among them especially Galenus, Aristotle and Theophrastus. The only Latin naturalist Jerome mentioned and must have also read is Pliny the Elder.

Jerome’s attitude towards pagan writers is fairly ambivalent, inconsistent, and changes a lot: in his works he sometimes strongly opposes and criticises them, then in other places praises and compliments them. Here we can understand Jerome’s dilemma, as because he was a Christian he felt bound to reject pagan culture and its literature, while on the other hand he also read, admired and used it. Through the educational system the pagan culture and both Greek and Latin literature strongly shaped and marked Jerome’s literary style, which in the early period of his work under the influence of rhetorical education was quite luxuriant and redundant, very Ciceronian, but later became increasingly refined, purified, and simple.

These are just a few fragments recapped from the vast topic of Jerome’s encounters with pagan antiquity. Many aspects are ignored in this presentation, including Jerome’s library, which he took everywhere with him and must have been – as indicated by Jerome himself – very striking both from the literary and philological as well as culturological perspectives. Considering the influence of pagan antique writers on Jerome, it is possible to conclude that if any of the Latin Fathers can be called a humanist, it is certainly Jerome, whose disposition towards Greek antiquity can be – with some reservations – designated as a Christian Hellenism.